מעלות המדות — יד; מעלת הרצון ומדת הכעס

בני, בואו ואלמדכם מעלת הרצון, דעו בני כי מעלת הרצון היא מן המעלות הנכבדות, והיא סגולת אנשים חושבים ונכבדים ובעלי נפש נדיבה וכן מצינו במרדכי הצדיק עליו השלום שנשתבח במידת הרצון, כענין שנאמר (אסתר י, ג) כי מרדכי היהודי משנה למלך אחשורוש וגדול ליהודים ורצוי לרב אחיו וגומר. גדולה היא מידת הרצון והדעת נוחה לפני המקום מפני שהיא מידה מקובלת בעיני המקום ובעיני הבריות. שכך אמרו חז"ל כל שרוח הבריות נוחה הימינו, רוח המקום נוחה הימינו. וכל שאין רוח הבריות נוחה הימינו, אין רוח המקום נוחה הימינו. וכך אמר שלמה בחכמתו, (משלי טו, ד) מרפא לשון עץ חיים וסלף בה שבר ברוח. ואמרו חז"ל ארבע מידות בדעות, נוח לכעוס ונוח לרצות יצא הפסדו בשכרו, נוח לכעוס וקשה לרצות רשע קשה לכעוס וקשה לרצות יצא הפסדו בשכרו קשה לכעוס ונוח לרצות חסיד.

בני, בואו וראו כמה גדולה מידת הרצון, שכיון שהאדם רצוי מן האנשים ואוהבין אותו מפני מעשיו המתוקנים, הקדוש ברוך הוא רוצה בו ואוהב אותו, כענין שנאמר (משלי טז, ז) ברצות ה' דרכי איש. ולא עוד אלא ששונאיו משלימין עמו, שנאמר (שם) גם אויביו ישלם אתו. בני התרצו במה שגזרו עליכם מן השמים, וקבלו אותו בשמחה, כי לא תוכלו לדחותו מעליכם כי אם בתשובה ומעשים טובים. ואמר חכם אחד מי שרוצה בענייננו לרצונו, רוצה בו בעל כורחו.

בני, התרצו לחביריכם קודם שיבקשו מכם המחילה, כי מי שמגיע עצמו אל בקשת המחילה, אינו מבעלי הרצון הטוב.

בני, התרצו אל כל האנשים במיטב שפתותיכם, ולשאול בשלומם ולדבר טוב עליהם, ועם האנשים החושבים התנהגו בענוה ובשפלות כדי שתפיקו מהם רצון טוב. ואזהירכם בני שתהיו תמיד בדעת נוחה וברצון טוב כדי שישלמו לכם כל ענייניכם לטובה, כמו שאמר חכם אחד לדעת נוחה תחילה ותכלית תחילתה החכמה ואחריתה השלום. ומי שדעתו נוחה חייו בטוב ושמחתו מתמדת לא יצערו אותו הפגעים.

ואמר אחד: הגדול שבבני אדם מי שדעתו נוחה ואחריתו טובה, גדולה היא מידת הרצון שכל מי שהוא רצוי למטה בידוע שהוא רצוי למעלה, וכל מי שהוא אהוב למטה בידוע שהוא אהוב למעלה. וכל מי שמתנהג במידת הרצון תפילתו מתקבלת לפני המקום, כענין שנאמר (ישעיהו מט, ח) בעת רצון עניתיך, כלומר בעת שאתה מתנהג במידת הרצון תקרא אלי ואענך. וכיון שבני אדם מתנהגין זה עם זה במידת הרצון הקדוש ברוך הוא מתרצה להן ומוחל עוונותיהן, כענין שנאמר (קהלת ט, ז) לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך כי כבר רצה האלהים את מעשיך. וכל מי שדעתו נוחה עם הבריות ומאריך אפו בידוע שיש בו מדעת קונו, כענין שנאמר (משלי יד, כט) ארך אפים רב תבונה וגומר. והתבונה היא העליונה כענין שנאמר (משלי ג, יט) ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה. גדולה היא מידת הרצון והלשון הרכה שכל מי שדעתו נוחה ולשונו רכה, אפילו אם היה מי שכנגדו שר וקצין והיה ליבו קשה כנגדו כעצם הזה מתוך כעסו, הרי הוא מפתה אותו ברכות לשונו ובטוב שפתיו ומשבר את כעסו ומכניעו כנגדו, כענין שנאמר (משלי כה, טו) בארך אפים יפתה קצין ולשון רכה תשבר גרם.

וכל מי שמתנהג במידת הרצון ולשון רכה, סוף שעולה לגדולה ולשררה, כענין שנאמר (במדבר כו, יח) קח לך את יהושע [בן נון] איש אשר רוח בו, וכי כל שאר האנשים אין בהן רוח, אלא מהו אשר רוח בו, שהיתה רוחו נוחה ולשונו רכה לסבול את הבריות. צא ולמד כמה דיבר בלשון רכה ובדעת נוחה כשבא לידו מעשה עכן, כענין שנאמר (יהושע ז, יט) בני שים נא כבוד לה' [אלהי ישראל] ותן לו תודה. ומתוך ריצויין ופיוסין נתרצה לו והודה וחזר בתשובה וקנה לו חיי עולם הבא, שנאמר (יהושע ז, כה) יעכרך ה' ביום הזה, היום הוא עכור, ואינו עכור לחיי העולם הבא. ואמר חכם אחד, אין עושר כמו הרצון וההסתפקות, ואין שכל כמו ההנהגה טובה, ואין חסידות כיראה, ולא יופי כדעת הנוחה.

בני, בואו וראו כמה חביבה מידת הרצון, שאפילו בשעה שהקדוש ברוך הוא מוכיח את ישראל אינו מוכיחם אלא מתוך רצון ונחת רוח, כאשר ייסר איש את בנו, כענין שנאמר (משלי ג, יב) כי את אשר יאהב ה' יוכיח וכאב את בן ירצה. וכן הוא אומר (דברים ח, ה) וידעת כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מייסרך. לכן בני הוו זהירין מאד במידת הרצון, כדי שתהיו אהובים למעלה ונחמדים למטה. והאלהים יצליחנו בה ברחמיו הרבים.

ואחרי אשר הגענו עד כאן לספר בשבח מעלת הרצון ובעליה, נספר בגנות הכעס ובעליה, כדי להרגילם במידת הרצון בעזרת האל.

דעו בני כי מידת הכעס היא מן המידות המגונות והפחותות, והיא גם היא אוצר הסכלים ומטמון עניי הדעת, כענין שנאמר (קהלת ז, ט) כי כעס בחיק כסילים ינוח. ואמרו חז"ל הכעס מסלק את הדעת. וכל מי שהוא כועס ואינו עובר על מדותיו, הקדוש ברוך הוא כועס עליו, שכך אמרו חז"ל רוגזן לא עלתה בידו אלא רוגזנותו, ולאדם מטעימין לו מפרי מעשיו בעולם הזה,, לפי שכל מידותיו של הקדוש ברוך הוא מידה כנגד מידה.

דבר קשה הוא הכעס, שכל הכועס עיניו כהות ודומה כאילו אינו רואה, כענין שנאמר (איוב יז, ז) ותכה מכעס עיני וגומר. וכן הוא אומר (תהלים ו, ח) עששה מכעס עיני וגומר. ולא עוד אלא שכל הכועס יצר הרע מתגרה עליו וגורם לו לחטוא, כענין שנאמר (משלי כט, כב) איש אף יגרה מדון ובעל חמה רב פשע. מיכן אמרו חכמים כל הכועס בידוע שעוונותיו מרובין מזכיותיו, שנאמר (משלי כט, כב) ובעל חמה רב פשע. ואמרו חז"ל המקרע בגדיו בחמתו, והמשבר כליו בחמתו, והמפזר מעותיו בחמתו, יהא בעיניך כעובד עבודה זרה, שכך אומנותו של יצר הרע, היום אומר לו עשה כך ולמחר אומר לו לך עבוד עבודה זרה, מאי קראה (תהלים פא, י) לא יהיה בך אל זר, אי זהו אל זר שיש בגופו של אדם, הוי אומר זה יצר הרע. והיינו דאמר ליה אליהו לרבי יהודה אחוה דרב סלא חסידא, לא תרתח דלא תחיטי, ולא תירוי דלא תיחטי. וכשאתה יוצא לדרך הימלך בקונך וצא, מאי היא זו תפילת הדרך.

בני, בואו וראו כמה קשה מידת הכעס, שכך אמרו חז"ל כל המטיל אימה יתירה בתוך ביתו, סוף בא לידי שלש עבירות גדולות, ואלו הן, עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים. בעבודה זרה כתיב (שמות לב, לא) אנא חטא העם הזה חטאה גדולה ויעשו להם אלהי זהב. בגילוי עריות כתיב (בראשית לט, ט) ואיך אעשה הרעה הגדלה הזאת וחטאתי לאלהים. בשפיכות דמים כתיב (בראשית ד, יג) גדול עוני מנשא. וחכמים הראשונים ז"ל מקצתן היו משתבחין בכלל שאר מדותיהם ואומרים: מעולם לא עמדתי על מדותיי מימיי לא הקפדתי בתוך ביתי, וכל כך למה? מפני שהכעס מן המידות המגונות, שאפילו היה אדם ראוי לגדולה ניטלת ממנו מתוך כעסו, שכך אמרו חז"ל כל אדם שכועס, אפילו פוסקין לו גדולה מן השמים, ניטלת ממנו. מנלן? מאליאב שנאמר (שמואל א יז, כח) ויחר אף אליאב בדוד ויאמר. וכשהלך שמואל למשוח את דוד, בכולן נאמר (שמואל א טז, ח) גם בזה לא בחר ה', ואילו באליאב כתיב (שמואל א טז, ז) אל תבט אל מראהו ואל גבה קומתו כי מאסתיהו. לא הוצרך לומר כי מאסתיהו, אלא שנבחר כבר, ומתוך כעסו נמאס.

וכל מי שהוא כועס איוולתו נראית וחרפתו נגלית בעיני הבריות, מפני שהכעס גורם לו טירוף הדעת, כענין שנאמר אויל ביום יוודע כעסו וגומר, כלומר באותה שעה שכועס, נודע כעסו ואיוולתו. משלו חכמים משל, למה הדבר דומה? לקדירה שהיא נתונה על גבי גחלים, כל זמן שאינה רותחת, אין אדם יודע מה שבתוכה, עלתה רתיחתה, הרי היא פולטתו לחוץ, והכל רואין אותה. אומרין במשל כל מה שהאשה טווה על פילכתה עולה, וממה שקומקום מרתיח שופך על צדדיו. ומי שרוקק למעלה על פניו, יורד. ואמרו חז"ל כל הכועס כל מיני גיהנם שולטין עליו, כתיב הכא (קהלת יא, י) והעבר רעה מבשרך. וכתיב התם (משלי טז, ד) וגם רשע ליום רעה. וכל מי שאין כעס שולט עליו, אין אשה של גיהנם שולטת עליו, שנאמר (קהלת יא, י) והסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך, ואין רעה אלא גיהנם שנאמר (משלי טז, ד) וגם רשע ליום רעה.

בני, הוו זהירין מאוד במידת הכעס, שהרי משה רבינו עליו השלום שהיה רבן של נביאים בעבור הכעס בא לכלל טעות, שכך אמרו חז"ל בג' מקומות בא משה לכלל כעס, ובא לכלל טעות. ויקצוף (משה) על אלעזר ועל איתמר וגומר (ויקרא י, טז), ובא לכלל טעות (ויקרא י, יז) מדוע לא אכלתם את החטאת וגומר. כיוצא בדבר אתה אומר (במדבר כ, י) שמעו נא המרים וגומר, ובא לכלל טעות (במדבר כ, יא) וירם משה את ידו ויך את הסלע וגומר. כיוצא בדבר אתה אומר (במדבר לא, יד) ויקצף משה על פקודי החיל וגומר, ובא לכלל טעות שנאמר (במדבר לא, כא) ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא וגומר. אפשר משה עומד עליהן ואלעזר מורה להן הילכות הגעלה. אלא לפי שבא משה לכלל כעס בא לכלל טעות. וכל מי שמרגיל בעצמו מידת הכעס מביא לעצמו עונש גדול מאת הבורא, כענין שנאמר (משלי יט, יט) גדל חמה נשא ענש.

בני, תשמרו עצמכם מן הכעס, כי הוא מן החלאים שאין להן רפואה, לפיכך ראוי לכם להסיר כעס מליבכם ולמשול ברוחכם ואל יהיה כעסכם מושל על שכלכם. וכך אמר שלמה בחכמתו, (משלי יט, יא) שכל אדם האריך אפו ותפארתו עבר על פשע. ואמרו חז"ל אי זהו גיבור הכובש את יצרו, שנאמר (משלי טז, לב) טוב ארך אפים מגבור ומשל ברוחו מלכד עיר. ואמר חכם אחד, מי שכעסו במחשבה ייראה עליו היישוב וההדר. ומי שכעסו שלא במחשבה, תראה עליו השטות. ונאמר כאשר בעל הרצון הטוב דעתו מיושבת עליו ואינו בא לכלל כעס, כך בעל כעס דעתו מטורפת עליו בכל עת, ולא יימצא בדעת מיושבת. ומעולם לא ראינו בעל הרצון הטוב עצב, ולא בעל כעס שמח. ואמר חכם אחד מי שכעסו חזק ורוגזו אמיץ, איננו רחוק מן המשוגעים הנכפים.

ואף על פי שהזהרתי אתכם במידת הכעס, לפעמים צריך לו לאדם להראות את עצמו כאילו הוא כעוס כדי להוכיח בניו ובני ביתו, או אנשים אחרים הכל לפי השעה הצורך. שכך אמרו חז"ל לעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו, שהרי פילגש בגבעה הטיל בעלה עליה אימה יתירה ונפלו עליה כמה רבבות מישראל. ועוד אמרו לעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו, שהרי אדם גדול הטיל אימה יתירה בתוך ביתו, ומנו ר' חנניה בן גמליאל, ובקשו להאכילו אבר מן החי. וחסידים הראשונים כשהיו מראין עצמן כעוסין יש מהם שהיה משבר כלים שבורים בחמתו, ויש מהם שהיה עוקר עשבים מגינתו, ויש מהם שהיה משליך ציר של דגים מלוחים על ראש שפחתו. וכל כך למה כדי שיהו נראין בעיני בני ביתם כעסנין ויקבלו מוסר וישמרו עצמן מכל דבר רע ומכוער.

ואמרו חז"ל הא דאמור רבנן שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשיכה, עישרתן עירבתן הדליקו את הנר, צריך למימרינהו בניחותא, כי היכי דליקבלינהו מיניה. שאם יאמר להן בלשון כעס וגערה, יאמרו על מה שלא עשו כבר עשינו, ויבוא לידי תקלה.

לפיכך צריך לו לאדם להוכיח בניו ובני ביתו ולהטיל עליהן אימה ולגעור בהן, ואחר כך תהי דעתו נוחה עמהן ומפייסן בדברים ומוכיחן מתוך יישוב הדעת, שכך אמרו חז"ל יצר תינוק ואשה תהא שמאל דוחה וימין מקרבת. ועוד אמרו לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת לא כאלישע שדחפו לאותו לגיחזי בשתי ידיו, ולא כיהושע בן פרחיה שדחפו לאותו האיש בשתי ידיו. וכך אמר שלמה בחכמתו, (משלי כט, טו) שבט ותוכחת יתן חכמה ונער משלח מביש אמו. כלומר אף על פי שהשבט ביד האדם להכות בו בניו ובני ביתו, תהיה התוכחה אצלו, ויפייסם בדברים רכים ועריבים מתוך יישוב הדעת, ומתוך כך יתחכמו ויקבלו מוסר. ונער משולח מביש אמו, שכל זמן שאדם כועס עם בנו ומשלחו מפניו ודוחהו בשתי ידיו לגמרי ושרוי עמו בכעס ואינו חוזר ומרצה אותו ומפייסו בדברים, ואינו מקרבו אצלו, סוף שמבייש את אמו מפני שאינו מקבל את התוכחות. שכל תוכיחה שמוכיח אדם מתוך כעס גמור, אינה מתקבלת על הלב, וכל תוכחה שמראה בעצמו כעוס כאילו הוא כעוס ואינו כעוס בלב, ודעתו נוחה עליו, ואחר כך מרצה את הנוכח הרי היא מתקבלת על הלב. וכן הוא אומר (קהלת ט, יז) דברי חכמים בנחת נשמעים מזעקת מושל בכסילים.

לכן בני הסירו כעס מליבכם והעבירו רעה מבשרכם כדי שתינצלו מדינה של גיהנם ותזכו לחיי העולם הבא. ואלהינו ברחמיו יצילנו מן המידות המגונות ויורינו לעשות רצונו למען חסדיו הגדולים.